

Komentar in karta: 3/54

SLA V276A.01 'oplen'

Januška Gostenčnik

1. Gradivo

Za pomen 'premično nameščen prečni drog na sprednjem in zadnjem delu voza, v katerega se vtaknejo ročice', knj. *oplèn* (ě), je v narečjih najpogostejše poimenovanje *oplen* z naglasom na prvem ali drugem zlogu, ki je rezultat bodisi naglasnega umika bodisi posplošitve naglasa po stransklonski osnovi. Pojavlja se tudi iz narečne nemščine prevzeti slovanizem *opelj*. Precej pogosti so tudi leksemi *rida*, *ridof* in *ridofelj*. Redkejša in arealno bolj zamejena so poimenovanja *podel*, *vrtelj* ter *rištah* oz. *rištof* in *ruštik* oz. *rušteng*. Druga poimenovanja so dvo- ali enkratnice.

V opombi je za leksem *oplen* v T138 zapisano, da je to »nepremični del voza«, v T169 »kar je lesenega na osi«, v T206 »konec lesa, na katerem so lojtre«, v T234, da je to »lesen vkovan del voza, ki je glavni nosilec teže«, v T235 pa, da je to »mirujoči del pri prvi premi«. Ponekod je v opombah zapisana informacija o tem, za kateri del voza gre. Tako leksem *oplen* spremljajo opombe, da je »na srednjem delu voza, kjer so ročice, je držal lojtre« (v T028), da je to »del kolesa« (v T102), da je to »podolgovat lesen del voza, pritrjen z iglico, ki omogoča, da se ob premiku ojesa premakne le prednji del voza v eno ali drugo stran« (v T148), da je to »tisti del voza, v katerem so spredaj zataknjene ročice« (v T164), »prednji del voza, ki je pritrjen na soro« (v T184), da je »na sprednjem delu voza, vanjo postavimo ročice in to se giblje« (v T187), »pri prednjem delu, se ne premakne« (v T231), da je to »prednji del voza, ki so ročice notri« (v T251), »prednji del voza« (v T262, T378), »lesen del voza spredaj« (v T268), »del voza med sprednjimi kolesi« (v T269), »del prednjega dela voza, na katerega natakne vago« (v T271), »ogrodje prvega dela voza« (v T317), »prednji gibljivi del voza nad kolesi« (v T373) oz. »del voza med sprednjimi kolesi« (v T269), da »v oplén damo sprednje ročice« (v T397), leksem *opelj* pa, da je »pri zadnji premi« (v T233) oz. »pri zadnjem delu in se ne premakne« (v T231). V T278 imata *oplen* in *ruštik* pojasnilo, da je to »vrtljivi del voza spredaj, kjer sta zataknjene ročici«. Tudi drugi zapisani izrazi imajo v opombah podobno pomensko pojasnilo, in sicer je v T169 *polička* »sprednji del«, v T228 je *ridofelj* »sprednji del voza«, prav tako je *ridof* »prednji del voza« v T231 (tukaj tudi »premično«) in T234, v T308 je *polza* »sprednji, gibljivi del voza«. V T143 je za leksem *prema* v opombi zapisano, da je lahko »zadnja, prednja«. Tudi za *oplen* je ponekod zapisano, da je to »zadnji del voza« (v T113, T169, T230, T315), »del voza zadaj« (v T079), »zadnji konec voza« (v T217), »zadnji del voza, kjer so zataknjene ročice« (v T081) in »na zadnjem podelu« (v T041). V T381 je za izraz *oplen* zapisano, da je »samo zadnji«, za izraz *vrtelj* pa, da »se sprednji imenuje tudi tako« – v T374

pa ima *vrtelj* zapisano pojasnilo, da je to »del, ki se vrtil«. V T234 je v opombi pojasnjeno, da je *oplen* »del na škatli zadnjega dela voza, na katerega se pritrdi/da spodnja deska«. Za izraz *rida* je v T191 v opombi zapisano, da je to »zgornji del voza«. Leksema *stolec* in *špolza* imata v T370 pojasnilo, da sta »spodaj«. V T016, T024, T037 in T195 je za izraz *oplen* v opombi zapisano, da je to »del pri saneh«. Za izraz *oplen* je v opombah zapisano še, da je »malo znan« (v T218), da »izraza ne poznajo« (T039, T223, T328, T331 in T351) oz. da beseda ni znana (v T187), da »izraza ne poznajo več« (v T108). Ponekod je v opombah pojasnjeno, da besede oz. predmetnosti ne poznajo, in sicer z opombami »ne uporabljajo« (T061, T305, T310), »besede ne poznajo« (T013, T017, T306, T342) in »vozov nimajo« (T065).

2. Morfološka analiza

oplen < *oplén-ъ / *oplèn-ъ (-N ≥ -m v T085)

òplen < *òplén-ъ / *òplen-ъ

oplena < *oplén-a / *oplen-a

opelj < *(*opl*)-ъ ← nar. nem. *Ópl* 'oplen' ← *oplén-ъ / *oplen-ъ

prema < *prēm-a ← *prēm-i-ti 'usmerjati naravnost naprej' ← *prēm-ъ 'raven, usmerjen naravnost naprej'

podel < *podъ-děl-ъ ← *podъ 'pod' + *děl-ъ 'del'

prvi podel < **prvъ-ъ-j-ъ podъ-děl-ъ* ← *prvъ-ъ 'prvi' + *podъ-děl-ъ

prednji konec < **perd-ьñ-ъ-j-ъ kon-ъc-ъ* ← *perd-ьñ-ъ 'prednji, sprednji' (← *perdъ 'pred') + *kon-ъc-ъ (← *kon-ъ 'konec, začetek')

vrtelj < *vbrt-ьl-ъ ← *vbrt-ě-ti 'vrteti, obračati'

polza < *pъlz-a ← *pъlz-ě-ti 'polzeti'

Spol/za < **sъ(n)-pъlz-a* ← **sъ(n)-pъlz-ě-ti* ← **sъ(n)-* 'od zgoraj navzdol' + *pъlz-ě-ti (*Sp* ≥ *šp*, // ≥ *j* v T370)

polica < *pol-ic-a ← *pol-ъ 'deska'

polička < *pol-ič-ьk-a

stolec < *stol-ьc-ъ ← *stol-ъ

iglica < *jьg-ьl-ic-a ← *jьg-ьl-a 'igla'

leč < *(*leč*)-ъ ← madž. *lőcs* 'ročica pri vozu' (Bajzek Lukač 2019)

pukša < *(*pukš*)-a ← bav. stvnem. *puhsa* 'škatlica, doza, šatulja, votel valj' / nem. *Büchse* 'škatlica, skrinjica iz pušpanovega lesa' (po bav. nem. prehodu *b* > *p*-)

aksštuk < *(*aksštuk*)-ъ ← *(*aksštuk*)-ъ (← bav. nem. *Achsstock* (← nem. *Achse* 'os, prema' + *Stock* 'palica, čok') (WBÖ 1: 53, *Achsstock*; BDO: *Achsstock*)

drejar < *(*drejar*)-j-ъ ← nem. *Dreher* 'kar se suka, vrtil'

šinja < *(*šin*)-a ← nem. *Schiene* 'tirnica, kovinski trak, opornica za uravnavane ude'

polšter < *(*polštr*)-ъ ← srvnem. *polster*, stvnem. *polstar* 'blazina'

žlit < *(*žlit*)-ъ ← srvnem. *slite* 'sani'

rida < *(*rid*)-a ← srvnem. *rīde 'ovinec, zavoj'

kipštuk < *(*kipštuk*)-ъ ← nem. *Kipfstock* 'oplen'

rajštuk < *(*rajštuk*)-*ɔ* ← nem. *Reitstock* 'premični steber na stružnici, opremljen z ukrivljeno ročico', teh. 'konjiček' (Debenjak 2001; ¹DWB)
rajštang < *(*rajštang*)-*ɔ* ← *(*rajt*)-*ɔ* (← nem. *reiten* 'jahati') + *(*štang*)-*ɔ* (← nem. *Stange* 'drog')

rajštonig < *(*rajštonig*)-*ɔ*, verjetno v zvezi z *rajštang*

ruštik < *(*ruštik*)-*ɔ* / *(*ruštek*)-*ɔ*, nejasno, morda v zvezi z nem. *Rungstock* (¹DWB)

rištok < *(*rištok*)-*ɔ*, nejasno, morda v zvezi z nem. *Rungstock* (¹DWB)

rištoh < *(*rištox*)-*ɔ*, nejasno, morda v zvezi z nem. *Rungstock* (¹DWB)

rištof < *(*rištof*)-*ɔ*, nejasno, morda v zvezi z nem. *Rungstock* (¹DWB)

rušteng < *(*rušteng*)-*ɔ* ← nem. *Rüstung* 'orodje'

šajkelj, nejasno

naplan, nejasno, morda v zvezi z *oplen*

skarišče, nejasno

vrbanec, nejasno

ridolf, nejasno

ridolfelj, nejasno

3. Posebnosti kartiranja

Leksem *oplen* je kartiran z dvema različnima simboloma, s čimer je prikazan naglas na zadnjem ali na prvem zlogu.

Kot enkratnice so kartirani leksemi *pukša* v T023, *rajštang* v T034, *kipštok* v T052, *naplan* v T064, *šajkelj* v T102, *polšter* v T158, *žlit* v T160, *drejar* v T188, *iglica* v T203, *rušt* v T307, *aksštok* in *polza* v T308, *šinja* v T331, *rištok* v T333, *rajštonig* v T352, *stolec* v T370 in *leč* v T405 ter besedna zveza *prednji konec* v T220.

Kot enkratnica z *oplen*- je kartiran leksem *oplenu* v T008.

Kot enkratnici s *polic*- sta kartirana leksema *polica* v T170 in *polička* v T169.

Kot enkratna besedna zveza s *podel* je kartiran leksem *prvi podel* v T383.

Kot tretji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *vrbanec* v T011, *oplen* v T133, T231, T234, T308 in T370, *opelj* v T370 in enkratnici *spolza* v T370 in *skarišče* v T381 ter odgovor, da »ni poimenovanja« v T187.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T013, T017, T061, T065, T302, T305–T306, T310, T328 in T342.

Z izoglosami so na karti označeni protetični glasovi v leksemu *oplen*.

Z vijolično izogloslo je označen protetični *w*- v T008, T099, T116, T119, T123–T124, T126–T127, T129, T132, T139, T150–T151, T157–T159, T166, T173, T175, T177, T229, T303 in T315.

Z rdečo izogloslo je označen protetični *v*- v T149, T176, T204, T229–T230, T293 in T410.

S črno izogloslo je označen protetični *h*- v T028–T029.

4. Uporabljena dodatna literatura

BDO ([https://bdo.badw.de/suche?lemma=Achsstock&stichwort=&options\[case\]=1&options\[exact\]=1](https://bdo.badw.de/suche?lemma=Achsstock&stichwort=&options[case]=1&options[exact]=1)); Debenjak 2001; ¹DWB (<https://www.dwds.de/wb/dwb/rungstock>, dostop 15. 5. 2023; <https://www.dwds.de/wb/dwb/reitstock>, dostop 9. 6. 2023); Bajzek Lukač 2019 (<https://hu.glosbe.com/hu/sl/1/%C5%91cs>, dostop 26. 4. 2023); Šekli 2015; WBÖ 1

5. Primerjaj

SLA: V267.01 *oje (štanga)* (3/67), V276B(a).01 *prednji del voza* (3/52), V276B(b).01 *zadnji del voza* (3/53); OLA: /; ALE: /; SDLA-SI: /; ALI: /; ASLEF: /; HJA: /; LinGeH: /; ÚMNYA: /

6. Etnološka osvetlitev

Oplen je premični in različno obdelan prečni drog nad prednjo in zadnjo premo. Na sprednjem delu voza je med opleni in podvozje vstavljeno rogljičasto in na koncih s *polzelo* povezano trabje, tj. trikotni del voza, na katerega so s prečnim železnim drogom – osjo pritrjena prednja ali zadnja kolesa.

V široko režo med sprednjim podvozjem in oplonom se podaljšuje železna os naprave, v katero je zagozdna sora, ki povezuje sprednji del voza z zadnjim, kjer je prav tako vtaknjena v okrogel utor med spodnjim podvozjem in zgornjim oplonom, mednju pa je podobno kot spredaj vstavljeno uravnavalno trabje, ki ga dodatno z verigo ali kako drugače pritrdijo na soro v enovito štirikolesno vozilo.

Kolarji so za opleni najpogosteje uporabljali les jesena, javorja, bukve idr., ki je bil dovolj trden in prožen, da je zdržal obremenitve bremen in voznih razmer po različno ravnih zemljiščih, poteh, kolovozih, cestah. Občasno je prihajalo do poškodb teh delov vozov zaradi slabega vzdrževanja, puščanja vozov na odprtem, delovnih in prometnih nesreč in tudi odbire slabšega, manj odpornega lesa. Manjše poškodbe so odpravljali lastniki vozov sami, večje pa kolarji.

Prim.: Bogataj 1989; Bogataj 1992; Makarovič 1965/1966; Novak 1960; SEL 2004; Sitar 1995; Stanonik 1987; VSL 1997–1998

7. Skica

